

UDC 28-747:34
UDC 28-747:347.65/68
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2074167K>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД

ИНСТИТУЦИЈА КОЛЕКТИВНОГ ЈЕМСТВА (*KEFALET*) У ОСМАНСКОЈ ПРАВНОЈ ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ ТОКОМ ТРАНЗИЦИОНОГ ДОБА

ОГЊЕН КРЕШИЋ

Балканолошки институт, САНУ
Кнез Михаилова 35, Београд, Србија
ognjen.kresic@bi.sanu.ac.rs

МИРОСЛАВ ПАВЛОВИЋ

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2, Нови Сад, Србија
miroslav.pavlovic@ff.uns.ac.rs

САЖЕТАК: Институција јемства је саставни део исламске правне традиције. Шеријатско право је познавало два типа јемства, тј. *кефалет*: за особу и за материјална средства. Као део управне и судске праксе у Османском царству временом се издвојила институција колективног јемства. У историографији су познати примери колективног јемства у циљу обезбеђења гаранција безбедности. У раду су анализирани примери другачије правне праксе, колективни кефалет који се пре свега односи на финансијске трансакције. Приликом истраживања коришћена је османска грађа настала у провинцијама, али и делатношћу централних органа власти. Анализирани су примери везани за Смедеревски санџак, Босански ејалет и друге области европског дела Османског царства, посебно из 18. века. Колективно јемство пред шеријатским судом сведочи о порасту значаја локалних заједница, променама кроз које су оне пролазиле и начинима заступништва које су имале пред локалним и централним властима. Ове промене су често доводиле и до успостављања територијалних надлежности локалних заједница.

Немуслиманско становништво успевало је да, све снажнијим повезивањем и удруживањем, успешно парира владајућим локалним структурама моћи, и да се укључи у све значајније токове кретања капитала.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Османско царство, транзиционо доба, исламско право, кадијски суд, кефалет, институција кнежине

ИНСТИТУЦИЈА ЈЕМСТВА – ОПШТЕ ОДРЕДБЕ

Институција јемства заснована на шеријатским правилима била је део редовне судске праксе у Османском царству. Јемство – *кефалет* (ар. *kafâla*) представљало је успостављање додатне одговорности у односу на одређену облигацију. Постојала су јемства за особу (ар. *kafâla bi'n-nefs*) и јемства за материјална средства, односно исплату потраживања. У случају прве врсте јемства, јемац је преузимао одговорност под претњом затвора да ће се особа или њен заступник појавити на суду или испунити своје обавезе, и могло је бити ефективно само уколико је било могуће одржати судску парницу [Schacht 1982: 158; Арауџин 2002: 168–170].¹ У раду ће, пре свега, бити проучаван феномен друге врсте кефалета, јамчење за одређено потраживање током транзиционог доба.² У ханефитској школи тумачења исламског права, која је била званична правна школа Османског царства, јамчење за имовину схватано је у два смисла: као јамчење за дуг (ар. *kafâla bi'd-deyn*) и као јамчење за ствари (ар. *kafâla bi'l-'ayn*). Оно је могло бити самостално или додатни део јемства за особу. У оба случаја, уговор о јемству није могао бити склопљен без сагласности особе која је средства позајмила. Важан услов легалности био је да је потраживање већ постојеће, те се јемство није могло применити у случајевима *хад* казни³, одмазде или отплата које су плаћали робови. Није постојало ограничење у односу на врсту имовине на коју је полагано право, било да се радило о новцу или стварима. Уговор о јемству престајао је да важи исплатом дуга, или смрћу јемца или дужника. Такође, у случајевима када је поверилац ослободио дужника обавезе враћања дуга, аутоматски је престајала и обавеза јемца [Schacht 1982: 158–159; Арауџин 2002: 170–176].

Ослањајући се на законске основе кефалета, развијена је и институција колективног јемства. Заједничка одговорност припадника одређене заједнице олакшавала је управљање пространом и нехомогеном државом какво је било Османско царство. Као што су становници одређеног села или градске махале, на пример, били колективно одговорни у случају да се

¹ Колективном јемству за особе као делу османске политике одржавања реда у провинцијама поклоњена је пажња у османистичким проучавањима [Крећевљковић 1952–1953: 195–214; Gadžo Kasumović 2014: 5–50].

² У османистици се под термином транзиционог доба подразумева период 17. и 18. века.

³ У питању су казне прописане Кураном за прекршаје против вере: незаконити сексуални однос, лажна оптужба за такав прекршај, конзумирање вина, крађа и друмско разбојништво. Ово су једини прекршаји због којих су државне власти аутоматски предузимале правно гоњење и спровођење казне. Пошто се радило о прекршајима против божијег права, како то Куран дефинише, није било дозвољено склапање нагодбе или опроштај. Но ипак, прецизна формулација прописа омогућавала је да се у судској пракси што више ограничи примењивање ових казни.

за злочин почињен на територији заједничког поседа не пронађе кривац, тако су османске власти, како би систем прикупљања пореза учиниле ефикаснијим и сигурнијим, посао унутрашње расподеле дажбина и њиховог прикупљања препуштале локалним заједницама. Оваква пореска политика, посебно њене даље реформе предузете крајем 17. и током 18. века, и ослањање на колективно јемство, суштински је допринела развоју самосталности у вршењу унутрашњих послова заједница у односу на централне и локалне власти [Gara 1998: 139, 146–147; Ivanova 2005: 215; Petmezas 2005: 74, 79–81]. Када су у питању немуслимански, таква је самоуправа била ослоњена и на одредбе *зиме*, тј. својеврсног уговора који је постојао између муслиманског владара и његових немуслиманских поданика у којима су им у замену за покорност и плаћање пореза гарантована одређена права и слободе [Фотић 2005].

Поред очигледне користи за обе стране, формалан однос између османских власти и било какве врсте вишечланих организација наилазио је на правну препреку. Шеријат не препознаје концепт корпоративних тела и правног лица [Schacht 1982: 155]. Међутим, прилагођавајући се ситуацији и потребама управе, оваква тела у османским насељима не само да су толерисана, већ су их османске власти и кадијски судови препознавали и с њима сарађивали [Gara 1998: 136–137; Ivanova 2005]. Село и градска махала имали су сличне колективне компетенције. Били су одговорни, као што је напоменуто, за криминалне преступе у оквирима њихових граница и задужени за надзор над јавним моралом и понашањем својих чланова и што је још важније, за плаћање пореза на време. Чини се да су интерно распоређивали дажбине које су власти захтевале као унапред одређену суму, а били су задужени и да прикупе заостале дажбине од тренутних или бивших становника. Овај поступак је захтевао именовање заступника, који би представљали заједницу пред локалном администрацијом. Заједница је била одговорна за унутрашњу расподелу и сакупљање пореза и сама је имала право да намеће дажбине становништву како би покрила колективне трошкове или исплатила дугове [Gara 1998: 146; Ivanova 2005: 207–216; Petmezas 2005: 77–79].

Институција јемства се у доступној архивској грађи јавља најчешће у случајевима новчаних позајмица, трговине и пореских закупа. У свим поменутих случајевима често је у питању систем колективних гаранција приликом заједничких предузетничких подухвата. Поред наведеног, свакако најзначајнији пример колективног јемства односи се на систем међусобних гаранција, који је држава захтевала од раје, као вид осигурања за плаћање пореза, односно за одржавање система колективне безбедности. Појава институције јемства на шеријатском суду подразумева успостављање правног односа и готово по правилу долази са одређеном врстом облигационих односа, најчешће позајмицом, односно дугом (осм. *deyn*; *zimmet*). Значајан број докумената уз класичну и очекивану форму навођења врсте задужења и тачних износа дуговања, поседује и клаузулу позивања на јемца као представника одређеног колективитета. Појава колективних гаранција за различите типове задужења, захтева истражи-

вање начина заједничког наступања пред кадијским судовима и, што је посебно важно, испитивање начина успостављања и функционисања оваквих друштвених група.

ИЗМЕЋУ ЈЕМСТВА ЗА КОЛЕКТИВ И КОЛЕКТИВНОГ ЈЕМСТВА

До узимања позајмица у име читаве заједнице долазило је због проблема приликом прикупљања средстава и потребе да се обавезе према држави редовно измирују, као и ради непредвиђених комуналних издатака. Заједничко позајмљивање је захтевало висок ниво унутрашње организације и показало се као важан вид колективног иступања. Прво је заједнички доношена одлука, затим су именовани заступници који ће потражити кредиторе и уговорити услове, па су једна или више особа морале бити задужене за управљање или интерну расподелу новца. Заједница је морала да сакупи и исплати камату, а затим и главницу. Приликом исплате дугова постојање корпоративних тела доводило је до противречења шеријату. Наиме, заједнице су своје дугове у потпуности могле исплатити и после много година, када су особе које су новац изворно позајмиле већ биле преминуле. Насупрот томе, када би се поштовале одредбе права, дуговање би било исплаћено из имовине преостале одмах по смрти онога ко је новац и позајмио [Schacht 1982: 169; Gara 1998: 150]. У пракси је, међутим, дуг наслеђиван.⁴ Сами зајмодавци могли су покушавати да дугове које су начинили виђенији чланови комуналних тела представе као дугове заједнице. Тако је више становника Сарајева тужило 1778. године Православну црквену општину да је дужна да врати дугове које је направило неколико претходних дабро-босанских митрополита. Међутим, представници општине („црквени кметови”), оправдали су се пред судом тиме да нико од њих није био званични јемац, а да не постоје докази да је новац утрошен за потребе цркве. Поновни покушаји да се новац ипак изнуди, спречени су тако што је нови митрополит испословао добијање султанске наредбе да се одлука суда мора поштовати [Скарић 1985: 45].

Заједнице не само да су новац узимале у зајам, већ су новац и позајмљивале другима [Gara 1998: 151]. Многобројни представници заједнице трговаца, појављивали су се у удаљеним крајевима Царства, успостављајући пословне односе с локалном елитом. Разгранате пословне везе центра и периферије, у чијим се подухватима јавља међусобан дужнички однос на принципима колективног јемства, указују да је осим трговине могла бити заступљена још нека врста пословног односа финансијске природе. У једном документу који је с Порте упућен мухафизу⁵ и кадији Београда,

⁴ Интересантан је пример колективног јемства највиших прелата Васељенске патријаршије. У кадијском сицилу у Истанбулу забележено је 1686. године да је патријарх Партеније изјавио преко већила да преузима дуг претходног патријарха, а као гаранти забележени су поименично митрополити под јурисдикцијом Васељенске патријаршије [Aydın 2010: 106–108].

⁵ Мухафиз (осм. muhâfiz), заштитник, бранилац, заповедник посаде тврђаве. Током транзиционог периода (посебно 18. век) издваја се као најзначајнија војна титула у утврђењима. Тако је београдски везир, најчешће титулисан управо овом титулом.

1745. године помиње се становник Истанбула Сејид Ахмед, и његова жалба Царском дивану⁶ на еснаф београдских пекара, који је одбио да му плати рату за позајмицу, насталу неколико година раније, а о чему поседује уредан темесућ.⁷ У име еснафа јемство је потписао извесни зимија⁸ Тодор [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 4/823]. Занимљив је и случај истанбулског сарафа који се 1747. године, жалио на становника Пирота (осм. Şehir Köy), на невраћени дуг [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 6/63]. У сличном документу, насталом две године раније, наредба је упућена кадијама широм европског дела Османског царства, између осталих: Београда, Видина, Софије и Сарајева. Повод је био колективно јемство трговаца, међу којима се истиче извесни Панајот [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 4/532].

Трговински односи су и на граници двају царстава, између Београда и Земуна, развијани у окружењу познатих трговаца, који су међусобно често улазили и у дужничке односе. Земунски магистрат је неретко регистровао такве случајеве. У једном поступку од 8. јула 1757. помиње се „турски” поданик Фота Димитријевић, који је тражио исплату дуга од деветнаесторице земунских трговаца [Илић 1973: 63–65]. Спискови које је Димитријевић приложио у својој жалби обухватају појединце различитих занимања и етничког порекла. Може се закључити да није у питању колективно јемство, карактеристично у Османском царству за особе истог статуса и занимања. Финансијски капитал којим је Димитријевић располагао омогућавао му је давање зеленашких позајмица, које нису познавале међународне границе. Овде је неопходно указати на другачије могуће тумачење архивске грађе, која упућује на позајмице између локалног становништва и представника удаљене елите, било да је однос прекогранични или на релацији Истанбул–Београд или Солун–Београд, што је чест случај у изворима. Еснафи су могли имати улогу кредитора у недостатку банкарских испостава.⁹ Тако су трговци изван своје локалне средине, ради директне трговине у удаљеним крајевима, могли позајмљивати новац за своје трансакције од сродних еснафа, при чему су се у документима, склапаним пред шеријатским судовима, појављивали представници еснафа, као колективни јемци. Томе у прилог сведочи поменути документ о колективном јемству групе трговаца о којем се обавештења шаљу широм европског дела Османског царства. Сваки други вид колективног јемства

⁶ Царски диван (осм. Divân-ı Hümayûn), највиша је управна и судско-апелациона институција Османског царства. У изворима се јављају и синоними: Висока порта (осм. Bâb-ı Âlî), односно Високи двор (осм. Dergâh-ı Âlî). Од друге половине 18. века термин Висока порта се односи на институцију канцеларије великог везира (осм. Raşâ Karısı). Ширење османске бирократске службе условило је потребу измештања све бројнијих канцеларија из самог Сараја (осм. Торкарî Sarayı), чиме је канцеларија великог везира преузимала управне функције.

⁷ Темесућ (осм. temessük), исправа којом се гарантује неко потраживање, дуг; власнички лист.

⁸ Зимија (осм. zimmî), немуслимански поданик султана.

⁹ Богати еснафи су преузимали значајну улогу у животу градског становништва. У Сарајевској црквеној општини, која се бринула о одржавању православне цркве, издржавању свештеника и другим црквеним и комуналним питањима, утицајни су били представници најбогатијег сарајевског еснафа – ћурчија (крзнара, кожухара) [Скарић 1985: 67–68].

био би оријентисан на локалну заједницу, али је трговина захтевала успостављање специфичних видова сарадње. Присуство истанбулске елите сведочи у прилог разгранатим пословима широм Царства у којима су њени представници учествовали. Истанбулски сарафи, присутни у провинцији имали су за циљ пласирање капитала и даљу зараду путем камате, још једног инструмента који је шеријат строго забрањивао. У случају смрти дужника, који је морао имати јемца унутар своје заједнице или еснафа, тужилац је захтевао исплату рате дуга за позајмицу, не наводећи нигде свој интерес, нити се позивао на право да свој новац добије из имовине преминулог, већ је пред судом тражио да се практично региструје уговор о наслеђу дуга [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 6/64].

Појава трговаца и авантуриста у удаљеним крајевима Царства, наводи нас на закључак да су били заступници великих и моћних компанија. У датом смислу, посебно је илустративан случај поменутог Панајота, по свему судећи (ако је у питању иста особа), представника највероватније једне од најбогатих трговачких организација на Балкану, о којој данас немамо других директних сазнања. У једном спору Панајота папа Анастаса од 28. новембра 1771. пред Земунским магистратом, јавља се институција колективног јемства у међународним оквирима. Поменути је захтевао предају робе (текстил) која је упућена земунском трговцу од несолвентних трговаца, Димитрија хаџи Емануела и његових синова. Занимљиво је да су аустријске власти прихватиле Панајотово јемство дато у Британском конзулату у Солуну [Илић 1973: 325–326]. Упитно је да ли је спор био фиктиван, како би се заобишли проблеми настали у транспорту робе, али се запажа да је Панајот уживао заштиту Британског конзулата, што је био чест случај међу трговцима, како би избегавали веће царинске стопе прописане за османске поданике. Извесни Панајот се помиње и у једној жалби Царском дивану, која је упућена из Ужица 1765. уз кнеза Борића и неколико муслимана, везано за спор око прихватања дугова преминулог касапина [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 20/701]. У питању је одређивање наследника који ће преузети дуг. У поменути случај умешана су и два неочекивана актера спора, београдски мухафиз и ћехаја¹⁰ Сулејман-ага. Тужитељ, извесни Мустафа, позива се на то да је спор водио пред београдским судом и да је пресуду у његову корист подржао мухафиз, те да је ћехаја гарантовао да ће му дугови бити исплаћени од његове личне имовине. Позивање на пресуду у своју корист која није могла да буде спроведена, сведочи о хаотичним приликама на османској периферији у другој половини 18. века, али с правног становишта представља јак аргумент у корист тужитеља, јер исламско право није препознавало механизам поништавања пресуде, него искључиво позивање на поновно сагледавање случаја. Иступање ћехаје у име еснафа који је водио, потпуно је очекивано и пружа снажну потврду да је у питању дуг настао у име еснафа, при чијем узимању је примењена институција ко-

¹⁰ Ћехаја (осм. *kethüda*) помоћник, повереник, надзорник. 1. Термин употребљаван да означи помоћника, првог сарадника, заменика, разних органа власти; 2. Титула старешина неких еснафа и посебних друштвених група.

лективног јемства. Оно што је у овом случају крајње неуобичајено, јесте појава аге у еснафу.

Приликом истраживања колективних гаранција трговаца за дугове, уочено је понављање имена истих трговаца у значајном броју докумената. Извесни Јорги (од оца Јанча) жалио се против петорице браће, синова Раке, из Београда: Диме, Тодора, Јанча, Раке и Јола. На поменуте Београђане наилазимо и у парници коју је Тодор Балтовић покренуо против Јанча (од оца Раке), Јанча Јоловића, Јоргија (од оца Павла) и других трговаца који су боравили у Београду [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 22/1019; 22/1020]. Претходни примери сведочи не само о трговини као породичном послу, него и о доминацији Грка, уз Бугаре и Србе, у трговачким пословима Балкана [Stoianovich 1960: 234–313; Faroqhi 1997: 474–530]. Разграната трговачка мрежа морала је имати своје испоставе на изузетно широком простору [Janeva 2001]. Стално или привремено присуство представника великих трговачких компанија, као и њихово учешће у финансијским пословима изван трговине и мешање у илтизам систем¹¹ сведочи о финансијској снази коју су ови трговци имали. Позајмице новца за њих су представљале само још један вид инвестиција, што иде у прилог закључку да су обављали и банкарске послове. Међу претходно набројаним становницима Београда, може се уочити име Јанча Јоловића, које би се можда могло довести у везу с горепоменутом Јолом, сином Раке, и још једним утицајним београдским трговцем стоком, закупцем и финансијером, Костом Јоловићем [Павловић 2017: 367; BOA. A. DVNS. ANKR. d. 23/203]. За све њих сазнајемо на основу жалби трговаца, који су из неког разлога искључени из поделе добити. Консолидација финансијске доминације, изгледа да је доводила до превласти јачих компанија и елиминације трговаца који су им чинили конкуренцију. Еснафи спремни на сарадњу, појављују се у уговорним односима с поменутима представницима великих компанија, најчешће у виду колективног јемства пред шеријатским судовима.

Заједничка финансијска инвестирања су по правилу представљала колективне подухвате еснафа или војних јединица.¹² Наиме, увођењем илтизам система, као што је напоменуто, Османско царство је током транзиционог периода издавало путем лицитација право сакупљања пореских прихода у виду краткорочних (муката) или доживотних закупа (маликана) [Çakır 2003]. Ови послови су најпре привукли некадашње припаднике војне елите, спахије и јаничаре, али и друге имућније предузетнике, па и трговце немуслимане. Припадници некадашњих војних редова, знатно лакше су могли да учествују у новчаним позајмицама или рентирању пореских закупа, када је припадност једној јединици коришћена као принцип колективног удруживања. Јаничари су рано почели да користе свој

¹¹ Порески систем током транзиционог периода (крај 17–18. век), заснован на уступању права прикупљања пореза путем јавних лицитација у виду привремених (муката) или доживотних закупа пореза (маликана).

¹² Војни статус ових јединица био је само номиналан. Чинили су их разни предузетници и финансијери, који су се уписивањем у спискове јаничара, јерлија или спахија, добили повлашћеног статуса, који је између осталог подразумевао и ослобађање од пореза и скромну плату.

тзв. *црни сандук* као својеврсни трезор за даље пословне инвестиције [Tezcan 2012: 206].¹³ Архивски подаци указују да су удруживања ради закупа муката привлачила различите категорије становништва и да је њихов међусобни однос често регулисан на основу принципа колективног јемства. Колико су били моћни ови финансијери, сведочи и једна жалба аге фариса¹⁴ Београдске тврђаве, који се жалио на јаничара због неосноване оптужбе за дуг на основу јемства. Овај вид жалби представља значајан корпус сачуваних докумената. По свему судећи, припадност одређеној јединици или, када су немуслимане у питању, живот у истом селу или градској махали могли су по правилу довести до успостављања односа колективног јемства и могућих оптужби за враћање дугова, које би направио неко из истог села или јединице. Тако је настрадао Боро (син Стојана), из казе Ужице, коме је тражено да исплати дуг извесног Саве, који се показао не-солвентим. Али-ага Билдирџин¹⁵ је тражио од моле Али Аламисија¹⁶ да му се исплати дуг на основу јемства, пошто је дужник Узун Мустафа преминуо [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 24/68; 24/158]. Забележен је низ случајева у којима се поједини припадници војних редова жале на неплаћене дугове зимија, припадника одређених еснафа. Иако испрва ови документи указују да је у питању појединачни и изоловани поверилачки однос, можда би се тај однос могао и другачије тумачити, управо у контексту поменутих трговаца који су давали гаранције у име свог еснафа. У два сачувана слична случаја тужба је упућена против представника еснафа пекара (у једном се прецизира да је у питању Алекса, државни (осм. *mîrî*) пекар, а у другом да је становник тврђаве). Жалбу је у првом случају упутио Јусуф, алемдар дванаестог цемата¹⁷, док је у другом наведено само да је у питању Мустафа, који је титулисан на начин којим се ословљавају високи провинцијски достојанственици [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 5/343; 5/355].

Интереси трговаца и номиналних припадника војних редова, били су неретко супротни и прилично компликовани. О томе сведочи један пример класичног колективног јемства. Тројица становника Београда (за које се не помиње занимање или припадност еснафу), Ахмед Боснави, Мехмед и Јусуф склопили су уговор о јемству ради закупа одређених одаја у једном хану у Београдској вароши, од становника Београда, алемдара Мехмеда, чије је то било приватно (осм. *mülk*) власништво. Проблем је настао када је Мехмед продао своје власништво а закупци одбили да плаћају закупнину новим власницима. Трговина је изгледа обављена између припадника 1. и 26. буљука¹⁸ предвођених војним старешинама, алемдарима

¹³ У питању је колективна имовина једне војне јединице, орте. Служила је за помоћ повређенима, породицама преминулих или пензионисаним члановима јединице. Постепено су припадници орте све више почели да употребљавају ову уштеђевину као основу за инвестиције.

¹⁴ Заповедник јединице јерлија.

¹⁵ У дословном значењу препелица.

¹⁶ У значењу веома учен човек.

¹⁷ Документи обично прецизирају да ли су у питању јаничари или јерлије, али је овде то изостало.

¹⁸ Буљук (осм. *bölük*) јединица османске пешадије.

[BOA. A. DVNS. ANKR. d. 22/609]. Овај документ указује највероватније на колективно власништво јединице, коју су старешине само заступале. Читав случај није повезан с државном земљом или имовином, већ приватном.

Појава случајева у којима се може уочити сарадња припадника различитих социјалних група доводи до дилеме да ли су у питању класичне позајмице или заједнички пословни подухвати, у којима уговор о јемству служи као начин обезбеђења правне сигурности да ће добит бити расподељена правично. Таква врста сарадње најчешће је остваривана приликом пореских закупа, када се припадници повлашћене категорије становништва јављају као дужници других јединица или повериоци истих, односно локалног становништва. У једном документу из јула месеца 1767. помиње се тужба Мустафа-паше, који је како се наводи лично дошао на Царски диван против дахије Муса-аге, аге секбана и Арифа и његовог оца Јусуфа који су једни другима темесућем јамчили враћање дугова. Пошто је Јусуф преминуо а његово наследство преузео Мустафа, од њега је, како је и Porta закључила, незаконито тражена исплата целе суме [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 23/643]. Уколико су поменути високи дужносници били закупци муката (осм. *mültezim*) путем заједничких улагања, делили су унапред добит склапањем уговора на шеријатском суду у форми међусобног јемства за дуг и овером одговарајуће правно обавезујуће потврде – темесућа од стране кадије, односно наиба. Овакви уговори често су доводили до међусобних спорова. Из једне жалбе, коју је неименовани становник Самокова, сакупљач пореза у Призренској кази, упутио 1747. године, против закупца пореске маликане, сазнајемо да су припадници државне пореске администрације често остајали без својих прихода, које би им закупци ускратили [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 6/85].¹⁹ Треба ипак напоменути да је у питању могла бити и класична позајмица за коју је захтевано јемство, у шта нас уверава и појава самог термина позајмице (осм. *istikrâz*) у оваквом типу докумената [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 6/62].

Злоупотребе институције колективног јемства у случајевима колективних пореских закупа биле су према свему судећи изузетно честе. Систем гаранција који је обезбеђиван склапањем уговора на шеријатском суду, није у хаотичним приликама 18. века могао обезбедити сигурност спровођења уговора. Оштећени у заједничким пословним подухватима, тражили су задовољење правде и помоћ највиших државних инстанци. У значајном броју случајева помиње се именовање заступника, односно опуномоћеника – већила (осм. *vekîl*), који је заступао једну од страна у

¹⁹ Централне власти су изгледа покушавале да осигурају редовне исплате закупа тако што су, како сазнајемо из неких докумената, доносиле прописе да јемац закупца пореза мора бити особа која је стално настањена у престоници, а не у провинцији. Царска наредба забележена у сицилу кадије Скопља, а издата јуна 1792. године, прописује да се закупца дажбине зване *cebelü bedeliyesi* (надокнада коју су тимарници и заими плаћали уместо обавезе опремања наоружаних пратилаца на походу) за подручје више санџака Румелије, пронађе и упути у Истанбул. Будући да сва средства нису исплаћена, закупца је био дужан да „према обичају и признатим правилима Царске благајне”, уместо дотадашњег јемца који живи у Манастиру (данашњи Битољ) изабере новог који је поуздан и стално настањен у престоници [Kurz 2003: 261–262].

спору. Тако се у једном документу, поводом жалбе извесног Ахмеда на порески дуг становника Сера Алија, помиње Мола Ахмед у својству Ахмедовог већила. Он је, пошто је у складу са својом титулом моле био познавалац права, случај испитао и тражио да све буде у складу с шеријатом и да му се као заступнику исплати тражени дуг [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 6/122]. Именовањем мола Ахмеда, подносилац жалбе се позива на додатни ауторитет, јер очигледно није успео да постигне извршење судске пресуде на првој жалбеној инстанци. Непоштовање уговорних обавеза било је посебно изражено у случајевима у којима је један од партнера преминуо, а онда су остали изоставили његове наследнике из поделе добити. Оштећенима је преостајало покретање правног спора, а случајеви су често доспевали и пред трећи степен апелације.²⁰ Као што је наглашено, постоји низ примера удруживања представника различитих друштвених категорија: трговаца и војника, припадника аскера и раје.²¹ Све их је повезивао новац који су акумулирали и били спремни да инвестирају. Многобројни предузетници, трговци или занатлије, који су заступали своје еснафе или носиоци највиших војних титула – аге и алемдари, који су у подухвате улазили заједно са својим јединицама или самостално, сведоци су једног света који се убрзано урушавао. Османско војно уређење распадао се док су његови најистакнутији представници били заузети уносним инвестицијама.

ЗАЈЕДНИЦЕ КАО КОЛЕКТИВНИ ЈЕМЦИ

Промене у османском пореском систему током 17. и на почетку 18. века означиле су прекретницу у развоју комуналних институција [Darling 1996]. Довевши до значајног повећања пореза сакупљаних у новцу, ова је трансформација дала нову димензију старој пракси сматрања заједнице колективно одговорном за пореска дуговања. Она је могла довести и до већ поменутог пораста значаја колективног организовања на нивоу читавог града, како међу немуслиманским, тако и међу муслиманским становништвом. Светлана Иванова примећује да се термин *варош* у смислу фискалне јединице по први пут јавља у списковима дажбина џизје и целепкешан, а потом у авариз, имдад и разним текјалиф дефтерима.²² Презимајући на себе порез одсеком, заједнице су расподељивале доприносе у односу на имовинско стање сваког појединца [Ivanova 2005: 207–208]. Будући да су морале да исплате читав износ дажбина својих чланова, они који не би платили свој део постајали су дужници својих сеоских или махалских заједница [Gara 1998: 147].

²⁰ Незадовољни пресудом пред кадијским судом могли су се обратити Дивану санџака (Београдски диван у конкретном случају), Дивану ејалета (Диван валије у Софији), односно Царском дивану у Истанбулу. Могуће је да је услед децентрализације власти у провинцији, валијин диван често заобилажен.

²¹ Везири Београда и Крушевца обавештени су о једном случају заједничког јемства за дуг 1796/7. године, у коме су учествовали бивши ајан, муселим, спахија и други становници Крушевца, јер је дошло до спора по смрти једног од њих, Јусуфа Новопазарца („Yenipazarlı”) [BOA. A. DVNS. ANKR. d. 50/278].

²² У питању су разне врсте ванредних пореза уведених током транзиционог периода.

Други важан вид колективног иступања било је заједничко подношење жалби или вођење парница против особа које нису биле део заједнице. Село је тако могло колективно наступити против захтева спахија које су сматрали неправедним, или против сакупљача пореза. Незадовољни ситуацијом на локалу или одлуком кадије, своје петиције заједнички су могли послати и у престоницу. Сама чињеница да су овакве петиције узимане у разматрање сведочи да је колективно иступање немуслимана (било на нивоу села, махале или вароши) сматрано легитимним начином комуникације између централних власти и становништва [Gara 1998: 146–147; Ivanova 2005: 218].

Фискалне ингеренције нису се односиле само на порезе. Немуслиманци су се колективно бринули о исплаћивању разноврсних комуналних трошкова. Плаћање неопходних поправки, сакупљање надокнада за различите службе у граду и за одржавање мензила (тј. локалног складишта), обављано је на нивоу читаве заједнице. У таквим приликама примећује се сарадња и међусобна прерасподела задужења између муслиманског и немуслиманског становништва, као и између вароши и немуслиманског становништва из оближњих села [Ivanova 2005: 217]. Немуслиманци су на нивоу вароши могли поседовати и заједничку имовину, којом је управљано као *вакуфом*. Како не постоје сачуване *вакфије* не можемо знати да ли је њима управљано колективно или преко појединаца. Забележено је да су градске махале колективно куповале и продавале куће, док су села куповала и продавала чифтлике, пашњаке и непокретну имовину. Примери ове праксе били су у супротности са исламским правом, али могуће је да су кадије овакве трансакције посматрале као заједничку имовину групе појединаца а не колективног тела [Gara 1998: 151]. Они су се заједнички бринули и о локалној цркви и издржавању парохијских свештеника. Такође, постојала су преклапања између секуларних колективних тела немуслимана и црквених парохијских савета [Скарић 1985: 24, 83–84, 106; Ivanova 2005: 218–226]. Значајан део хришћанске заједнице града Кара Ферје био је повезан с прикупљањем пореза званог *топорује*, који је на том простору означавао порез на продају увезеног вина и ракије (осм. ‘arak). Хришћанска заједница била је дужна да организује сакупљање пореза међу својим припадницима и преда га порезнику, који је тај посао обављао за закупца пореске мукате. Заједница или поједини њени припадници, могли су и сами да се појаве као закупци права сакупљања пореза на своје или туђе пореске мукате. Нажалост немогуће је у потпуности реконструисати све процедуре које су пратиле ову делатност [Gara 1998: 152]. Сицили Кара Ферје показују да су најчешће групне ознаке „село”, „хришћани града” и „хришћанска махала”. Ретко именоване муслиманских колективних тела до 18. века на простору који је истраживала, Елени Гара тумачи пореском ситуацијом коју сматра пресудном за групно деловање становништва. Велики део активности хришћанских заједница везан је управо за питања плаћања пореза (54% случајева у којима се помињу „хришћани града”, и 30% случајева који укључују „хришћанску махалу”) [Gara 1998: 142–143]. С друге стране, истраживања градова на подручју данашње

Бугарске показала су раширену употребу термина *варош* (којим је некада називано предграђе тврђаве) да се означе сви немуслимански становници једног насеља, показујући формирање једне нове инстанце која је превазилазила махалу као основну јединицу колективне (само)организације, мада је није у потпуности потиснула. И ови примери потврђују пресудну улогу пореске политике Царства на чвршће организовање локалних заједница [Иванова 1993: 90–96; Ivanova 2005: 206–207, 209].

Сложеност функција које су обављала колективна тела, сугерише постојање организованог вођства. О начину његовог избора, међутим, нема много података. Најчешће су у сицилима предводници заједнице навођени без икаквих титула или одредница. Елени Гара је наишла само на пар помена специфичних титула – у селу Чернови 1648. године спомиње се „коца”, тј. сеоски старешина, док се у случају датираном у 1650. години спомиње *mahallebaşı* [Gara 1998: 143]. Једине титуле на које се редовно наилази у сицилима односе се на градска насеља – ајан²³ и часници (осм. â‘yân ve eşrâf) и *hexaja хришћана*, односно заступници или старешине [Gara 1998: 144; Hasandedić 2008: 66]. У 17. веку у Кара Ферји hexaju су бирали хришћани на годину дана и на тај положај га је потврђивао кадија. За своје дужности добијао је плату. Он је искључиво био заступник (већил) заједнице а не њен предводник [Gara 1998: 145; Ђурђевић 1949: 135]. Током 18. века, предводници заједница стекли су већи ауторитет и утицај [Gara 1998: 139]. Даљу формализацију колективних јединица, пратило је и успостављање јасније титулатуре истакнутих особа. Међу њима често се наилази на свештенике. Када су у питању световна лица, за простор Бугарске Светлана Иванова указује на употребу различитих почасних титула, као што су коца и чорбација. Исте особе прикупљале су порез за државу, учествовале у парохијским саветима и биле описиване у документима као „високо поштоване чорбације и племените ације и остали угледници града” [Ivanova 2005: 203–231]. Коцабаше и угледници су могли, представљајући своју заједницу да у њено име закупе сопствена пореска задужења. У таквим случајевима, пошто су заједницу заступали у својству јемца (осм. kefil), они су сматрани лично одговорним за сакупљање и исплату пореза [Petmezas 2005: 82]. Уколико су зајам узимали сви становници неке махале или друге колективне јединице, онда су сви својом имовином међусобно јемчили за враћање дуга [Иванова 1993: 85]. Међу истакнутим представницима заједнице могли су избијати и сукоби око утицаја, што је стварало прилику локалним властима да се умешају. Испитујући случајеве у којима су чланови заједнице унутрашње сукобе изнели пред кадијски суд, Е. Гара закључује да је кадија могао играти улогу у односима моћи, и да су сукобљене стране покушавале да кадијски суд искористе као савезника у својим борбама [Gara 1998: 154–156].

Заједнички живот и комуналне потребе усмеравали су представнике муслиманских и немуслиманских заједница на сарадњу. Када је становни-

²³ Истакнути појединац, угледник, великаш у одређеној области. Крајем 18. века обласни господар.

штво читавог града иступало као заједница, скоро увек његови представници били су муслимански угледници. Формулације којима су у таквим случајевима обележавани у изворима биле су „угледници и остатак становништва”, „угледници и обичан свет (осм. *fukarâ*)” или једноставно „становници града” [Gara 1998: 156]. С друге стране, и примери заједничког иступања пред властима су забележени. Немуслимански угледници и ајани заједно су деловали када је требало организовати пријем страних посланика који су пролазили кроз њихов град, или пак државних представника. Такође, испуњавање различитих државних задужења (осм. *ângâru*) захтевало је сарадњу. Брига о грађевинама и инфраструктури од којих је зависило нормално функционисање живота у насељу природно је припадала обема заједницама [Ivanova 2005: 228].

Локалним заједницама препуштано је све више ингеренција, али је систем колективних гаранција држави пружао сигурност да ће порески обвезници заиста одговорити на прописане обавезе. Сви припадници раје на одређеној територији, у селима и градским махалама, били су дужни да наведу своје јемце пред кадијским судом, о чему је издавана одговарајућа исправа. Поједина села давала су колективне изјаве јемства, при чему би сви међусобно били јемци, што је тако и уписивано у кадијску књигу протокола – сицил. У другим случајевима, појединци би наводили одређеног јемца, вероватно члана породице, пријатеља или комшију.²⁴ Из случајева забележених у сицилима, попут једног у Новом Пазару 1768. године, сазнајемо како је текао сâм поступак. Порта је тада, поводом недостајућих потврда о јемству у централној администрацији, тражила да им се пошаљу нови уговори о јемству, и о томе обавестила локалног кадију. Кадија је позвао све угледне представнике грађана на суд, где им је изложен садржај царске наредбе (бујурулдије). Потом су они прихватили обавезу пред судом, уз присуство сведока чина да обавесте локално становништво и спроведу поступак. Саму бујурулдију донео је лично инспектор (осм. *müş'îr*), чији је задатак био и да судски записник са именима јемаца врати у престоницу, где би била архивирана у Царској ризници (осм. *Defterhâne-i 'Âmire*), која је била задужена за пореску администрацију. Осим случајева фискалне природе, знатно чешће, јемство пред судом бележено је приликом гаранција за особу. У питању је инструмент обезбеђивања сигурности, при чему су преступници, односно они који су се огрешили о закон, били дужни да обезбеде гаранције својих ближњих о задовољењу у случају њиховог поновног престапа. У неким случајевима је шира заједница била колективни јемац, односно тражено је од представника заједнице да гарантују безбедност у својим заједницама [Војанић и др. 2005: 176]. Пример овакве праксе је колективно јемство становника села Велика Ремета из 1679. године за монахе манастира Шишатовца који су били под оптужбом да скривају разбојнике („*hâydûd eşkiyâsi*“) [МСПЦ. ТД. 8407]. У појединим документима као јемци за читаву заједницу наводе

²⁴ Детаљан попис ових случајева забележених у сицилима видети у: [Gadžo Kasumović 2014: 5–50].

се њихови представници – кнезови [Aličić 2012: 151–156]. Појава кнезова као јемаца заједницама на чијем челу су се налазили није искључивала успостављање међусобних гаранција колективним јемством, него је представљала својеврсну допуну. Кнезови су тако гарантовали за све становнике својих кнежина, што је омогућавало двоструку гаранцију да ће порези заиста бити плаћени. Овај вид примене институције колективног јемства пружа могућност за боље разумевање још једне институције османске државне управе, која привлачи пажњу историографије – институције кнежине.²⁵

У досадашњим проучавањима ове институције преовладавао је поглед аутономне управе тзв. кнежинске самоуправе, посебно на крају 18. века, али је потребно нагласити да је кнежина институција османског права, кодификована канунима/кануннамама за санцаке, те да је своју суштинску улогу имала у илтизам систему [Ђурђевић 1949: 132–166; Vasić 1958: 221–239; Војанић 1974: 57–58, 88–89]. Именовање кнезова вршиле су османске власти издавањем одређене повеље (*берат*) у којој је наглашена територија за коју је задужен. Кнез је био припадник раје, чија баштина није опорезивана и чија је титула често била наследна [Ђурђевић 1949: 160]. Закупци пореских муката никада нису одлазили међу локално становништво, нити су то чинили порезници (осм. *tahsildar*, *muhassıl*), нити су имали контакте с локалним становништвом, већ су комуницирали искључиво путем посредника, представника локалних заједница. У деловима Османског царства насељеним етнички српским становништвом, ти посредници су били кнезови. Током класичног доба, њихова посредничка улога, сводила се на посредовање између спахије и раје, која је била дужна да спахији два пута годишње преда сакупљени порез. Професионализацијом пореске администрације, све врсте пореза, спахијски, али и они за издржавање локалне и централне администрације подлежали су илтизам систему. Разни закупци и представници професионалне пореске администрације, увек су се обраћали кнезовима, који су добили могућност контроле значајних новчаних токова. Од друге половине 18. века, примећује се низ жалби спахија у којима се кнезови помињу као неми посматрачи међусобних спорова у којима се део елите позивао на бујурулдије везира и тиме успевао да преотме новац онима којима је формално припадао али који нису уживали подршку локалних власти [Павловић 2017: 353–369].

Услед несигурних околности узрокованих ратовима и све слабијом безбедношћу у провинцији, долазило је до честих померања становништва, које није било бележено у дефтерима. Томе у прилог сведочи да су дефтери цизје, који се сматрају најрелевантнијим, у овом периоду забележили веома мали прилив нових пореских обвезника [Павловић 2017: 168]. Кнезови су били задужени за плаћање пореза у име локалне заједнице, којој су и сами били јемци, али нису морали да пријављују осцилације у бројности саме заједнице. У међусобним борбама за власт, представника

²⁵ Иако је у историографији уобичајен термин **кнежинска самоуправа**, мишљења смо да је правилнији назив **институција кнежине**.

османске владајуће елите у провинцији, кнезови су остајали дуго по страни. У многобројним жалбама упућиваним Царском дивану готово по правилу изостају, али је њихова посредничка улога све присутнија. У жалбама немуслиманског становништва на непоштовање правних прописа у више нахија Смедеревског санџака, као заступници раје јављају се иста имена (Марко, Драго, Јаша и Јован), што може бити потврда да су они заправо представници кнезова пред Царским диваном и њихове све значајније моћи, која је потицала из акумулације капитала кроз илтизам систем [Павловић 2017: 363–364]. У следећем кораку, дошло је до повезивања ове немуслиманске илтизам елите с трговачком елитом, која је омогућила њихово укључивање у уносне послове трговине с Хабзбуршком монархијом и даље јачање ове институције.

Процес бирократизације Османског царства, досегавши свој највећи обим средином 18. века, условио је многобројне институционалне промене, које су се одразиле на све аспекте свакодневног живота. Институција колективног јемства типичан је пример правне праксе коју исламско право није препознавало, али која је ипак била редовно признавана пред судовима, најчешће скривена у виду појединачног јемства представника разних удружења и заједница. Колективно јемство пред шеријатским судом, и у поступцима апелације вишим судским инстанцама, сведочи о порасту значаја локалних заједница, променама кроз које су оне пролазиле и начинима заступништва које су имале пред државним органима власти. Ове промене често су доводиле и до успостављања територијалних надлежности локалних заједница. Немуслиманско становништво је успевало да, све снажнијим повезивањем и удруживањем, било на конфесионалним, територијалним или интересним, финансијским и предузетничким основама, успешно парира владајућим локалним структурама моћи и да се укључи у све значајније токове кретања капитала. Статусне улоге су у тим подухватима потпуно губиле свој значај, успостављајући један нови вид међусобних односа, који је зависио од акумулације капитала и повезаности с владајућим или моћним трговачким елитама.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

Музеј Српске православне цркве, Турска документа (МСПЦ. ТД).
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Asafi, Divan-i Hümayun Sicilleri, Rumeli Ahkam Defterleri (BOA, A.DVNS.AHKR.d.).

Објављени извори и литература:

Ђурђевић, Бранислав (1949). О кнезовима под турском управом. *Историјски часопис*, 1: 132–166.
Иванова, Светлана (1993). Данњото облагане на населението в българските градове и формирането на неговите институции (XVII–XVIII в.). *Известия на държавните архиви*, кн. 63: 67–98.

- Илић, Танасије Ж. (1973). *Београд и Србија у документима архиве Земунског магистрата од 1739. до 1804. год.* Књ. I: 1739–1788. Београд: Историјски архив.
- Скарић, Владислав (1985). Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку. У: *Изабрана дјела*, II, Сарајево: „Веселин Маслеша”.
- Павловић, Мирослав (2017). *Смедеревски санџак 1739–1788. Војно административно уређење*. Нови Сад: Матица српска.
- Фотић, Александар (2005). Између закона и његове примене. У: А. Фотић (прир.), *Приватни животи у српским земљама у освић модерној доба*. Београд: Слио, 27–71.
- Aličić, Ahmed S. (2012). *Sidžil kadije kaze Novi Pazar od 1766. do 1768. godine*. Novi Pazar: Istorijski arhiv „Ras” i Sarajevo: Historijski arhiv.
- Apaydın, Naci Yunus (2002). Kefalet. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 168.
- Aydın, Mehmet Akif /prir./ (2010). *Kadi Sicillerinde İstanbul. XVI. ve XVII. Yüzyıl*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Bojanić, Dušanka (1974). *Turski zakoni i zakonski spomenici iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast*. Beograd: Istorijski institut.
- Bojanić Lukač, Dušanka i Tatjana Katić (2005). *Maglajski sidžil 1816–1840*. Sarajevo: Bošnjački institut. Fondacija Adila Zulfikarpašića.
- Çakır, Bakir (2003). *Osmanlı Mukata Sistemi (XVI–XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi.
- Darling, Linda (1996). *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660*. Leiden: Brill.
- Faroqhi, Suraiya (1997). Trade: Regional, Interregional and International. In: Halil Inalcik, Donald Quataert (ed.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 474–530.
- Gadžo Kasumović, Azra (2014). Kolektivno i pojedinačno jamstvo, kefalet defteri i registracije kefaleta u dokumentima u Bosni osmanskog perioda. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 35: 5–50.
- Gara, Eleni (1998). In Search of Communities in Seventeenth Century Ottoman Sources: The Case of the Kara Ferye District. *Turcica*, 30: 135–161.
- Hasandedić, Hivzija (2008). *Sidžil Blagajskog kadije 1728–1732. Regesta*. Mostar: Islamski kulturni centar.
- Heyd, Uriel (1967). *Ḳānūn and Sharīʿa in Old Ottoman Criminal Justice, Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities*, III(1): 1–18.
- Ianeva, Svetla (2011). Activités professionnelles et réseaux commerciaux de quelques marchands bulgares pendant la période initiale de l’incorporation des Balkans ottomans dans l’économie-monde (fin du XVIIIe–début du XIXe siècle). *Études balkaniques*, XLVII/4: 76–96.
- Ivanova, Svetlana (2005). Varoş: The Elites of the *Reaya* in the Towns of Rumeli, Seventeenth-Eighteenth Centuries. In: Antonis Anastasopoulos (ed.), *Provincial Elites in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete V*, Rethymno: Crete University Press, 201–246.
- Jennings, Ronald (1978). Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri. *Studia Islamica*, 48: 133–172.
- Kreševljaković, Hamdija (1952–1953). Ćefilema sarajevskih kršćana iz 1788. *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vlašću*. br. III–IV: 195–214.
- Kurz, Marlene /prir./ (2003). *Das sicill aus Skopje*. Kritische Edition und Kommentierung des einzigen vollständig erhaltenen Kadiamtsregisterbandes (sicill) aus Üsküb (Skopje). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Petmezas, Socrates (2005). Christian Communities in Eighteenth- and Early Nineteenth-Century Ottoman Greece: Their Fiscal Functions. *Princeton Papers*, 12: 71–127.
- Schacht, Josef (1982). *An Introduction to Islamic Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Stoianovich, Traian (1960). The Conquering Balkan Orthodox Merchant. *The Journal of Economic History*, XX(2): 234–313.

Tezcan, Baki (2012). *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vasić, Milan (1958). O knežinama Bakića pod turskom vlašću. *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, IX: 221–239.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

INSTITUTION OF COLLECTIVE SURETY (*KEFALET*) IN
THE OTTOMAN LEGAL THEORY AND PRACTICE DURING
THE TRANSITIONAL PERIOD

by

OGNJEN KREŠIĆ

Institute for Balkan Studies, SASA
Knez Mihailova 35, Belgrade, Serbia
ognjen.kresic@bi.sanu.ac.rs

MIROSLAV PAVLOVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Dr Zorana Đinđića 2, Novi Sad, Serbia
miroslav.pavlovic@ff.uns.ac.rs

SUMMARY: Institution of surety is an integral component of the Islamic legal tradition. *Sharia* law recognizes two types of surety, or *kefâlet*: for a person and for material property. Collective surety gradually developed as a part of the administrative and judicial practice in the Ottoman Empire. The application of collective surety as means for establishing and warranting the security in the provinces is known in the historiography. In the paper, examples of a different legal practice are researched – collective suretyship predominantly concerning the financial transactions. Ottoman sources produced in the provinces and by the central administrative institutions were analysed. We examined cases dating mostly from the 18th century, connected with the *sancak* of Semendire, the *eyâlet* of Bosnia, and other Ottoman provinces in Europe. Special attention was given to the connection between the institution of collective suretyship and mercantile enterprises. The collective suretyship in front of the *sharia* courts and in the cases of joint appellations testifies to the increasing importance of local communities and reflects their transformations and the ways of their representation in front of the local and central authorities. These changes often led to the establishment of local communities' territorial jurisdictions, and they were greatly influenced by the Ottoman taxation policies. Through ever closer and more complex association and grouping (based on confession, territory, or financial interests), the non-Muslim population succeeded to successfully counter local structures of power and to gain access to important capital flows.

KEYWORDS: Ottoman Empire, Period of transition, Sharia Law, Kadi Court, Kefâlet, Suretyship, Institution of *Knezina*